

İbnü'l-Cevzî'ye Göre Sıfatlar Meselesi

Yavuz Köktaş*

Bu çalışmada amacım, İbnü'l-Cevzî gibi bir Hanbelî âlim varken diğer bir Hanbelî olan İbn Teymiye'de neden ısrar edildiğini ve koca bir itikad meselesinin onun üzerine bina edilmesini sorgulamaktır. İbn Teymiye'de gereksiz bir ısrar, meseleye objektif bakışı engellemekte, ayrıca İbn Teymiyecilik gibi bir nev zuhur akımın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yararlanılması gereken bir âlimin prestiji bu vesileyle örselenmektedir.

İbn Teymiyye şüphesiz önemli bir âlimdir; bu hususta herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak ilahî sıfatlar konusunda net değildir. Hem ispat hem de nefy taraftarıdır. Zira O, bir taraftan sıfatların tamamını –ayak, el, arş, istivâ gibi– Allah hakkında ispat etmekte, diğer taraftan ise “bunlar bizimki gibi değildir.” diyerek onları nefyetmektedir. Bu da ister istemez bir karışıklığa yol açmaktadır. Böylesine hassas bir meselede ya tamamen sükût edilmeli ya da kelâm âlimlerinin tercih ettiği üzere te'vile gidilmelidir. Te'vili reddederek sıfatlar hakkında tafsile girişmek, maksadı aşan yorumlara ve hatalı anlamalara zemin hazırlamaktadır.

Bilindiği üzere selef-i sâlihînin yolu ve metodunu hiçbir âlim eleştirmemiştir. Buna mukabil, İbn Teymiyye, tarih boyunca birçok ilim ehlinin eleştirilerine muhatap olmuştur. Kuşkusuz bu eleştirilerin bir kısmı ifrat derecesine varmakta, onu bid'at veya dalâletle suçlayacak kadar ileri gidebilmektedir. Ancak bu eleştirilere zemin teşkil eden bazı ifadeleri bizzat İbn Teymiyye'nin eserlerinde görmek de mümkündür. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, ya selef-i sâlihînin metodu ile iktifa edilmeli ya da kelâmcıların te'vil yöntemine başvurulmalıdır.

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, yavuzkoktas@gmail.com, orcid: 0000-0001-9765-1712.

Ehl-i sünnetin genel tavrı da bu iki yoldan biri olmuştur. Ancak İbn Teymiyye'nin –ve bazı Hanbelîlerin– tercih ettiği yol, bu ikisinin dışında bir çizgi izlemektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî gibi Hanbelîler de bundan muztarıptır. Her ikisi de Hanbelî olmakla birlikte, meseleleri ele alış tarzları ciddi şekilde farklılık arz etmektedir. Hatta İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye'den selefe daha yakındır. Bu noktada çağdaş Selefî düşünce mensuplarına şu soruları yöneltmek kaçınılmaz hâle gelmektedir:

- Neden bir Hanbelî âlim esas alınırken, diğeri göz ardı edilmektedir? Bu tercihin ilmi bir ölçütü var mıdır?
- Neden sadece bir isme aşırı değer atfedilmekte, diğerlerine mesafe konulmaktadır?
- Neden büyük bir itikad sistemi, sadece bir şahsın görüşleri üzerine bina edilmektedir?
- İbn Teymiyye “selefî” ise, İbnü'l-Cevzî de aynı geleneğin mensubu değil midir?
- İbnü'l-Cevzî te'vil yaptığı için Ehl-i sünnet dışına mı çıkmıştır?

Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerin tamamı, ilahî sıfatlar meselesinde te'vile başvurdukları gerekçesiyle bid'atle itham edilmekte ve hatta Ehl-i sünnet dışında addedilmektedir. Peki, bu yaklaşım bağlamında İbnü'l-Cevzî gibi bir Hanbelî âlim hakkında ne söylenecektir? O da mı bid'at ehli sayılacaktır? Evet, İbnü'l-Cevzî'nin bazı meselelerde selef anlayışından farklı düşündüğü açıktır. Ancak bu durum, onun Ehl-i sünnet çizgisinin dışına çıktığı anlamına mı gelir? Bu tür nitelemelerin hem ilmi objektiflik hem de tarihî adalet açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Nitekim konuya dair somut bir örneğe aşağıda değinilecektir.

Dikkat çekici olan hususlardan biri, İbnü'l-Cevzî'nin kendi döneminde, kendilerini selefe nispet eden bazı çevrelerden bizzat rahatsızlık duymuş olmasıdır. Ona göre bu çevrelerin takip ettiği yol, ne selefin ne de halefin temsil ettiği bir çizgiye tekabül etmektedir. Bu kişiler, kendilerine özgü yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir ki, bu da bid'at olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada İbnü'l-Cevzî'nin uyarılarına kulak verilmesi gerektiği açıktır.

Söz konusu düşüncelerini detaylandırdığı müstakil eserlerinden biri de *Def'u şübehü't-teşbih bi-ekuffi't-tenzih* adlı çalışmasıdır. Bununla birlikte, meselenin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, onun *Keşfü'l-müşkil min ahâdisi's-Sahihayn* adlı eserinden üç alıntı, *Def'u şübehü't-teşbih* adlı eserinden ise bir alıntı sunulacaktır. Bu çerçevede, çağdaş selefî yaklaşımlarının da, selef-i sâlihîn çizgisini esas alarak yeni yorum ve ifadelerle özgün bir dil ve yöntem üretmekten imtina etmeleri gerektiği yönünde bir öneri gündeme getirilebilir.

Aşağıda İbnü'l-Cevzî'den konuyla ilgili dört alıntıya yer verilmiştir:

1. metin:

لا تزال جهنم يلقى فيها وتقول: هل من مزيد حتى يضع رب العزة فيها قدمه

كان من تقدم من السلف يسكنون عند سماع هذه الاشياء ولا يفسرونها مع علمهم ان ذات الله تعالى لا تتبعض ولا يحويها مكان ولا توصف بالتغير ولا بالانتقال. ومن صرف عن نفسه ما يوجب التشبيه و سكت عن تفسير ما يضاف الى الله عز وجل من هذه الاشياء. فقد سلك طريق السلف الصالح وسلم. فاما من ادعى سلوك طريق السلف ثم فهم من هذا الحديث ان القدم صفة ذاتية وانما توضع في جهنم فما عرف ما يجب لله ولا ما يستحيل عليه ولا سلك منهاج السلف في السكوت ولا مذهب المتأولين واخسس به من مذهب ثالث ابتدعه من غضب من البدع قال ابو الوفاء ابن عقيل: تعالى الله ان يكون له صفة تشغل الامكنة هذا عين التجسيم ثم انه لا يعمل في النار امره وتكوينه حتى يستعين بشيء من ذاته وهو القائل للنار (كوني بردا وسلاما) فمن امر نارا اججها غيره -بانتقال طبعها عن الاحراق، لا يضع في نار اججها بان يامرها بالانزواء حتى يعالجها بصفة من صفاته، ما اسخف هذا الاعتقاد وابعده عن المكون للافلاك والاملاك. وقد نطق القرآن بتكذيبهم فقال تعالى: (لو كان هؤلاء الهة ما وردوها) فكيف يظن بالله تعالى انه وردها

Cehennemlikler cehenneme atılacaklar. (Atıldıkça, cehennem) “Daha ziyâde var mı?” diyecek. Nihayet izzet sahibi olan Rabb ayağını basacak. (Bu sefer cehennem: “Yeter, yeter!” diyecektir.)” (Buhari, “Tefsir”, 282; Müslim, “Cennet”, hadis no: 2848)

Selef âlimleri, bu tür hadisleri duyduklarında suskun kalmayı tercih ederler ve bunları yorumlamaktan kaçınırlardı. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın zatının bölünmediğine, mekânda yer almadığına, değişime uğramadığına ve bir yerden başka bir yere intikal etmediğine inanırlardı. Dolayısıyla, bu gibi ifadelere herhangi bir teşbih (benzetme) ve değişim anlamı vermekten kaçınarak, bunların ne anlama geldiği konusunda sessiz kalırlardı. Kim ki bu tür ifadeleri, Allah hakkında bir benzetme yapacak şekilde yorumlarsa, kendisini hataya sürüklemiş olur. Çünkü bu tür ifadeler Allah'ın zatı ile ilgili bir konuya işaret eder ve bu hususta en güvenilir yol, selef-i sâlihînin yoludur.

Kim ki, selef âlimlerinin yolunu tuttuğunu iddia edip sonra da bu hadiste geçen “kadem/ayak” ifadesinden, onun, Allah'a ait zatî bir sıfat olduğunu ve onu cehennemine içine koyduğunu anlarsa, o kimse neyin Allah'a vacip, neyin Allah için muhal olduğunu bilmiyor demektir. Bu kimse ne selef âlimlerinin sükût metodunu ne de kelam âlimlerinin te'vil görüşünü benimsemiştir. Aksine bambaşka bir üçüncü yol ihdas etmiş ve bid'ate saplanmışır.

Ebü'l-Vefa İbn Akıl şöyle demiştir: “Allah herhangi bir mekânı kaplayan bir sıfata sahip olmaktan münezzehtir. Bu, açık bir şekilde tecsimdir. Ayrıca Allah'ın emrinin ve kudretinin cehennem ateşi üzerinde etkili olması için zatının bir parçasına ihtiyaç duyması düşünülemez. (Yani hadiste geçen ifade, bir şeyi Allah'ın zatına atfetmek anlamına gelmez. Çünkü bir fail, bir fiili icra ettiğinde, bu fiil onun zatıyla değil, emriyle ve yaratmasıyla meydana gelir.) Nitekim Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in ateşe atılması kıssasında, ‘Ey ateş! İbrahim'e karşı

serin ve selamet ol!’ (Enbiya, 69) buyurarak, ateşin doğasını değiştirmiş ve onu yakıcılıktan çıkarıp serin hale getirmiştir. Bu, ateşin kendiliğinden yakmadığını, ancak Allah’ın iradesiyle hareket ettiğini göstermektedir. Allah, ateşi yakıcılık sıfatından arındırarak, Hz. İbrahim’i korumuştur. Bu tür meselelerde doğru inanç, Allah’ın mekândan, organlardan ve bedenleşmeden münezzehe olduğunu kabul etmektir. Nitekim Kur’an, müşriklerin putlarını reddederken, ‘Bunlar, sizin ve babalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir.’ (Necm, 23) buyurmuştur. O halde, nasıl olur da Allah Teâlâ’nın oraya girdiği düşünülerek teşbih ve cisimleştirme yapılabilir?”

İktibas edilen ifadeler çok açıktır. İbnü’l-Cevzî, burada söylediklerini meşhur kitabı *Def’u şübehi’t-teşbih* adlı kitabın mukaddimesinde de dile getirmiştir:

Ben, bizim (Hanbelî) mezhebimizden bazı kimselerin usûl (akaid ve kelâm) konusunda uygun olmayan şeyler söylediklerini gördüm. Bu alanda telif yapmaya üç kişi soyundu: Ebû Abdullah b. Hâmid, onun dostu Kadı (Ebû Ya’lâ) ve İbnü’z-Zâgûnî. Bunlar kitaplar yazdılar ve bu kitaplarla mezhebe zarar verdiler.

Baktım ki, halk seviyesine inmişler; sıfatları duyulara (hissiyata) göre yorumlamışlar. Örneğin, Allah Teâlâ’nın Âdem’i “kendi sureti üzere yarattığı”nı duyunca, Allah’a suret, zatının dışında bir yüz, iki göz, bir ağız, küçük dil (lehavet), dişler, vechinden yansıyan nurlar ki bunlara “subuhât” demişler, iki el, parmaklar, avuç içi, serçe parmak, baş parmak, göğüs, kalça, iki bacak ve iki ayak nispet etmişlerdir. Ve “baş” zikredilmedi, demişler.

Ayrıca demişler ki: “Allah’a dokunmak ve Allah’ın dokunması mümkündür. Kulun zatına yakınlaşması caizdir.” Hatta bazıları: “Allah nefes alır,” demiştir. Sonra da halka hoş görünmek için şöyle derler: “Ama bu sıfatlar sizin anladığınız gibi değil.” Onlar isim ve sıfatlar hakkında zahire bağlı kalmışlar; bu sıfatlara “sıfat” demeyi, delilsiz ve bid’at olan bir şekilde isimlendirme yaparak sürdürmüşler. Ne aklî bir delile, ne de şer’î bir nakle dayanmamışlar. Zahirden, yani kelimelerin ilk anlamından sapan nasları da dikkate almamışlar. Bu zahir anlamların, Allah hakkında mümkün olmayan sonradanlık (hudûs) anlamlarını taşımasını da önemsememişler. “Fiil sıfatı” demekle yetinmemiş, doğrudan “zât sıfatı” demişler. Bu sıfatları da, dildeki mecazlara göre değil, örneğin “el”i nimet veya kudret anlamında, “gelmek” ve “yaklaşmak” gibi fiilleri lütuf ya da rahmet olarak değil, bunların hepsini zahir anlamında –insanlara ait nitelikler gibi– anlamışlardır. Oysa bir şey, kendi hakikati üzere ancak mümkünse anlaşılır. Sonra da teşbih yapmaktan utanır, kendilerine yakıştırmazlar, “Biz Ehl-i sünnetiz,” derler. Oysa sözleri apaçık teşbihi içerir. Ve onları birçok halk tabakası da takip etmiştir.

Ben hem bu taklitçileri hem de taklid edilenleri uyardım. Dedim ki: “Ey bizim arkadaşlarımız! Siz nakil ehli bir topluluksunuz. Sizin büyük imamınız Ahmed b. Hanbel, kırbaç altındayken bile ‘Söylemediğim bir şeyi nasıl söylerim?’ demiştir. Onun mezhebine sonradan bir şeyi katmaktan sakının.” Sonra dediniz ki: “Hadisler zahiri üzere anlaşılır.” Ama “kadem”in zahiri, uzuv anlamı taşır. Nitekim Hristiyanlar, “İsa, Allah’ın ruhudur” ifadesini zahiren alıp, Allah’ın bir ruhu olduğunu ve bu ruhun Meryem’in içine girdiğini zannetmişlerdir. Kim “Allah zatiyla arşa istiva etti” derse, onu hissî (duyusal) varlıklar gibi düşünmüş olur. Usûlde asıl olan şey, yani akıl, ihmâl edilmemelidir. Çünkü biz Allah’ı akılla bildik, O’na kadim (başlangıcı olmayan) olduğunu akılla hükmettik.

Eğer deseydiniz ki: “Bu hadisleri okur geçeriz, sükût ederiz,” size kimse bir şey demezdi. Ama onları zahire hamletmeniz çirkindir. (Bu nokta çok önemlidir: İbnü’l-Cevzî, şu iki durum arasını ayırmaktadır. Diyelim ki, âyetle yedullah geçiyor. Burada iki tavır var: 1. Malum deriz, susarız, keyfiyetsiz inanırız, te’vil yapmayız. 2. Evet, Allah’ın eli vardır, ama bizim elimiz gibi değildir. İşte İbnü’l-Cevzî, ikinci tavrın selevin yolundan ayrılmak olduğunu söylüyor) Bu salih selefi âlimlerin mezhebine, ona ait olmayan bir şeyi sokmayın. Çünkü bu mezhebe öyle bir çirkinlik bulaştırdınız ki, artık biri “Hanbelîyim” dediğinde hemen “müşebbihe” (Allah’ı mahlûkata benzeten) zannedilir.

Üstelik, Yezîd b. Muaviye’ye taassupla bağlılığınızı da bu mezhebe süs gibi eklediniz. Oysa biliyorsunuz ki, bu mezhebin sahibi (Ahmed b. Hanbel), Yezîd’in lânetlenmesini câiz görmüştür. Ve Ebu Muhammed et-Temîmî, sizin bazı önderleriniz hakkında şöyle derdi: “Bu adam mezhebe öyle bir leke sürdü ki, kıyamet gününe kadar bu leke temizlenmez.”

Aktarılan metin Hanbelî mezhebinde teşbihe kayan yorumlara karşı ciddi bir iç eleştiriyi dile getirmektedir.

2. metin:

ينزل ربنا كل ليلة الى السماء الدنيا حين يبقى ثلث الليل الآخر. اصح الروايات عن ابي هريرة اذا بقي الثلث الليل الآخر. كذلك قال الترمذي وحديث النزول قد رواه جماعة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم منهم ابو بكر وعلي وابن مسعود و ابو الدرداء وابن عباس ذنب هريرة ذا جبير بن مطعم ورفاعة الجهني والنواس بن سمعان و ابو ثعلبة الحشني بعثمان بن ابي العاص وعائشة في اخرينا وقد ذكرت فيما تقدم من مسند بن عمر وانس وغيرهما في مثل هذه الاشياء انه يجب علينا ان نعرف ما يجوز على الله سبحانه وما يستحيل ومن المستحيل عليه الحركة والنقلة والتغير فيبقى ما ورد في هذا فالناس فيه قائلان احدهما الساكت عن الكلام فيه وقد حكى ابو عيسى الترمذي عن مالك بن انس وسفيان بن عيينة وعبد الله بن المبارك انهم قالوا في هذه الاحاديث امروها بلا كيف فهذه كانت طريقه عامه السلف والثاني المتأول فهو يحملها على ما توجهه سعة اللغة لعلمه بان ما يتضمنه النزول من الحركة مستحيل على الله سبحانه وتعالى وقد قال الامام احمد وجاء بك (الفجر ٢٢) اي جاء امره.

Rabbimiz her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner’ Bu, Ebû Hüreyre’den gelen rivayetlerin en sahih olanıdır: ‘Gecenin son üçte biri

kaldığında.' Tirmizî de bu şekilde söylemiştir.

Nüzûl hadisini, Resûlullah'dan (s.a.v.) birçok sahâbî rivayet etmiştir. Bunlar arasında Ebû Bekir, Ali, İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ, İbn Abbâs, Ebu Hüreyre, Cübeyr b. Mut'im, Rifâa el-Cühenî, Nevvâs b. Sem'ân, Ebu Sa'lebe el-Huşenî, Osman b. Ebî'l-Âs ve Âişe vardır. Ayrıca daha önce İbn Ömer ve Enes'ten de benzeri rivayetleri zikretmiştik.

Bu tür meselelerde bize düşen şudur: Allah Teâlâ hakkında câiz olanla, imkânsız (mümteni') olanı bilmemiz gerekir. Allah hakkında hareket, yer değiştirme ve değişim (tağayyür) gibi şeyler imkânsızdır.

Bu hadislere gelince, insanlar bu konuda iki görüş üzeredir: Birincisi: Bu konuda konuşmaktan kaçınanlar. Ebû İsâ et-Tirmizî, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne ve Abdullah b. Mübarek'ten bu tür hadisler hakkında 'Onları keyfiyetsiz (bi-lâ keyf) olarak kabul edin (iman edin)' dediklerini nakletmiştir. Bu, selefîn genel yoludur.

İkincisi: Te'vil yolunu tercih edenlerdir. Onlar, dile ait anlam genişliğine dayanarak bu tür hadisleri mecazî manalara hamlederler. Çünkü nüzûlün hareket içermesi, Allah Teâlâ hakkında muhaldir. İmam Ahmed de "Rabbin geldi" (Fecr, 22) âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani, emri geldi."

İbnü'l-Cevzî'nin, Ahmed b. Hanbel'in bazı durumlarda te'vile başvurduğuna dair ifadeleri dikkat çekicidir. Bilindiği üzere, İmam Ahmed genel anlamda te'vil yöntemine başvurmayan bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak bazı rivayetler karşısında kendisinin de te'vil zorunluluğu hissettiği anlaşılmaktadır. Bu hususa Gazzâlî de işaret etmiş; Hanbelîlerin esasen te'vile mesafeli olduklarını, fakat Allah'ın sıfatlarından üç tanesini te'vil ettiklerini belirtmiştir.

Bubağlamda, İbnü'l-Cevzî'nin akaid alanında İmam Ahmed'in yolundan ayrılıp ayrılmadığı meselesi gündeme gelebilir. Ancak ilgili ifadeler değerlendirildiğinde, onun İmam Ahmed'in çizgisinden ayrılmadığı, aksine Hanbelî geleneğin te'vil ettiği rivayet sayısını artırarak bu yöntemi daha sistematik bir çerçevede ele aldığı görülmektedir. Muhtemelen, İmam Ahmed'in sınırlı sayıdaki te'villerinden hareketle İbnü'l-Cevzî, benzer nitelikteki bazı rivayetlerin de te'vil edilebileceği kanaatine ulaşmış ve bunu bir yöntem olarak benimsemiştir. Ama selefîn yoluna da asla yanlış dememiş, onu da farklı bir bakış açısı olarak onaylamıştır.

3. metin:

إذا تقرب العبد الى شيئا تقرب الى ذراعا.

المراد بالتقرب العبد تقربه بالطاعة ويتقرب الرب تقربه بالمغفرة

والله هرولة: شدة السعي وهذا ضرب مثل قال ابو عيسى الترمذي: ويروى عن الاعمش في تفسير هذا الحديث: تقربت منه ذراعا قال: يعني بالمغفرة والرحمة قال: وهكذا فسر بعض اهل العلم هذا الحديث قالوا: معناه: اذا تقرب الي بطاعتي سارعت اليه بمغفرتي ورحمتي.

“Eğer kul bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım.”(Buhârî, “Tevhid”, 50; Müslim, “Zıkr”, 2, (2675); Tirmizî, “Da’avât”, 142)

Kulun Allah’a yaklaşmasından kastedilen şey, onun itaat yoluyla Allah’a yönelmesidir. Allah’ın kuluna yaklaşması ise, ona mağfired (bağışlama) ve merhametiyle yönelmesidir.

“Harvele” kelimesi, şiddetli çaba ve hızlı hareket etmeyi ifade eder. Bu, bir örnekleme yoluyla anlatımdır.

Tirmizî der ki: “A’mes’ten bu hadisin tefsiri hakkında şu rivayet edilmiştir: ‘Ona bir arşın yaklaştım’ ifadesi, mağfired (bağışlama) ve rahmet anlamına gelir.”

Yine bazı ilim ehli bu hadisi şu şekilde yorumlamışlardır: “Bu ifadenin anlamı, ‘Eğer kul bana itaat yoluyla yaklaşırsa, ben de ona bağışlamam ve rahmetimle yaklaşırım.’ şeklindedir.”

4. metin:

روى مسلم في أفرادِهِ من حديث معاوية بن الحكم قال كانت لي جارية ترعى غنما لي فانطلقت ذات يوم فإذا الذئب قد ذهب بشاة وأنا من بني آدم آسف كما بأسفون فصككتها صكة فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فعظم ذلك علي فقلت ألا أعتقها قال أنتني بما فأتيت بها فقال لها أين الله قالت في السماء قال من أنا قالت أنت رسول الله قال أعتقها فإنما مؤمنة قلت قد ثبت عند العلماء أن الله تعالى لا يحويه السماء والأرض ولا تضمه الأقطار وإنما عرف بإشارتها تعظيم الخالق عندها

Muâviye b. Hakem’den rivayet edilmiştir, dedi ki: “Bir zamanlar bir cariyem vardı, koyunlarımı güderdi. Bir gün gittim, bir kurt bir koyunu alıp götürmüştü. Ben de insan olarak üzüldüm, ona bir tokat attım. Sonra çok pişman oldum ve Resûlullâh’a gittim. O da bunu büyük bir iş olarak gördü ve bana, ‘Onu getir’ dedi. Ben de onu getirdim. Resûlullâh ona, ‘Allah nerede?’ diye sordu. O, ‘Gökte’ dedi. ‘Peki, ben kimim?’ dedi. O da, ‘Sen Allah’ın Resûlüsün’ dedi. Bunun üzerine, ‘Onu serbest bırak, çünkü o mümindir’ dedi.”

Ulema arasında göklerin ve yerlerin Allah’ı kapsamadığı, O’nun, mekânların içinde olmadığı görüşü sabittir. Ancak burada, cariyenin verdiği cevap, Allah’ı yücelten ve ta’zim eden bir işaret olarak kabul edilmiştir.”

İbnü’l-Cevzî, *Def’u şübehi’t-teşbih*’te çok güzel bir eleştiride bulunur:

Dediler ki: “Bu hadisler müteşabihattandır; bunların manasını ancak Allah bilir.” Sonra da kalkıp dediler ki: “Bunları zahirleri üzere alırız.” Hayret doğrusu! Madem ki, bu haberlerin manasını ancak Allah bilir, o zaman nasıl bir zahiri olur

ki? İstivânın zahiri, oturmaktır; nüzûlün zahiri, bir yerden bir yere geçmektir!.. Hadisleri hissiyatın gereğine göre yorumladılar. Dediler ki: “Allah zatıyla iner, yer değiştirir, hareket eder.” Sonra da eklediler: “Ama bunlar sizin anladığınız gibi değil.” Böylece dinleyenleri aldattılar, akli ve duyu algısını zorladılar. Hadisleri hissi anlamlarına göre yorumladılar.

Özetle, İbnü'l-Cevzî “Allah'ın eli, ayağı var” deyip sonra da “bunlar bizim elimiz, ayağımız gibi değildir” denilmesini tenkit etmektedir. Müteşabihat deyip, “bilmiyoruz, Allah nasıl vafsettiyse öyledir” denilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ışığında, İbnü'l-Cevzî'nin -Hanbeli mezhebine mensup bir âlim olmasına rağmen-te'vil yöntemini benimsediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yalnızca te'vil yaptığı gerekçesiyle Ehl-i sünnet âlimlerini eleştirmek anlamlı değildir. Aynı şekilde, İbn Teymiyye'nin farklı bir yöntemi tercih etmiş olması da onu yüceltme veya mutlak doğrulukla anma gerekçesi olamaz. İbn Teymiyye'nin metodolojik karmaşasını günümüze taşımak da isabetli değildir. Eğer mutlaka selefi bir bakışla te'vile karşı çıkılacaksa, yine Hanbeli mezhebine mensup olan İbn Kudâme'nin *Zemmu't-te'vil* adlı eserine müracaat edilebilir. Nitekim İbn Kudâme te'vili eleştirmiştir; ancak selefin yöntemine tam olarak sadık kalarak nasları olduğu gibi aktarmış, bu ifadelere herhangi bir ilave ya da teşbihte bulunmamış, “Allah'ın eli, ayağı vardır, ama nasıl olduklarını bilmeyiz” gibi ifadelere yer vermemiştir. O zaman Ehl-i sünnet inancını İbn Teymiyye'nin muğlak ve itikadi bakımdan tartışmalı görüşleri üzerine inşa etmenin isabetli olmayacağı açıktır.

Ayrıca ilave bir bilgi olarak İbnü'l-Cevzî'nin kelimcılara yönelttiği eleştirileri kaydedelim:

İbnü'l-Cevzî, kelimcilerin haberi sıfatları te'vile tâbi tutmasını halk için zararlı ve peygamberlerin yöntemine aykırı bulmuştur. Zira ulûhiyyete dair bilgiler duyulara konu teşkil etmediğinden halkın zihninde, te'vilin getirdiği “nefiy” yoluyla değil ancak “isbât” yöntemiyle anlam kazanabilir. Peygamberler de ulûhiyyet konularını isbât yöntemine dayanarak insanlara telkin etmişlerdir. Kelâmcılar ise çoğunluğu oluşturan avamın zihninde sağlam bir ulûhiyyet akidesi oluşturacak yerde onların akidesini sarsmışlardır. Her ne kadar tenzihe ulaşmak için te'vil gerekliyse de bu sadece âlimler için söz konusudur. Kelâmcılar ayrıca cevher, araz, cüz' lâ-yetecezzâ gibi gereksiz tartışmalara girişmişlerdir (*Saydü'l-hâtır*, s. 101-103, 183-185, 267-272; *Telbisü İblis*, s. 89)

DİA'da kısaca aktarılan bu görüş *Def'u şübehi't-teşbih* adlı eserde şöyle yer almaktadır:

Eğer biri derse ki: “Resûlullah (s.a.v.) neden teşbih (Allah'ı mahlûka benzetme) vehmi uyandıracak ifadelerle konuştu?” Biz deriz ki: İnsanlar üzerinde duyusal

algı hâkimdir; onun dışındaki şeyleri neredeyse hiç bilmezler. Bu da konuştuğu şeylerle aralarında benzerlik oluşmasından kaynaklanır. Nitekim bazı kavimler yıldızlara tapmış, onlara yarar ve zarar nispet etmişlerdir. Kimileri uykuya tapmış, uykuya iyilik, karanlığa kötülük nispet etmişlerdir. Kimileri meleklerle, kimileri güneşe, kimileri İsâ'ya, kimileri Üzeyr'e, kimileri ineğe tapmıştır. Çoğu da putlara tapmıştır. Bu nedenle onların nefisleri, duyularla algılanabilen varlıklara alışmıştır. İşte bu yüzden, Hz. Mûsâ'nın kavmi: "Bize bir ilah yap!" (A'râf, 138) demiştir.

Eğer şeriatlar sadece mücerret tenzih (her türlü nitelikten arınmışlık) ile gelseydi, bu salt nefyin karşılığı olurdu. Onlar "Bize Rabbinin sıfatını söyle!" dediklerinde, şu âyet inmiştir: "De ki: O Allah birdir." (İhlâs, 1)

Eğer onlara şöyle denseydi: "O, cisim değildir, cevher değildir, araz değildir, uzun değildir, geniş değildir, mekân kaplamaz, bir mekânda bulunmaz, altı yönden biriyle sınırlanmaz, hareket etmez, durmaz, duyularla idrak edilemez." O zaman derlerdi ki: "Sen bizi yoklukla tapınmaya çağırıyorsun, zira bize tarif ettiğin şey sadece bir nefy (olumsuzlama)."

İşte bu sebeple Hak Teâlâ, onların akıllarının anlayabileceği şekilde isimlerle onlara geldi: Sem', basar, hilm, gazap... Beyt'i inşa etti, el-Hacerül-Esved'i Allah'ın sağ eli (musafaha) gibi sembol kıldı. Yüz, iki el, ayak, arş üzerine istivâ, nüzûl gibi ifadeler geldi. Zira asıl amaç, Allah'ın varlığını ispatlamaktır ve bu, şeriat açısından tenzihden daha önemlidir -her ne kadar tenzih de ondan olsa bile. Nitekim câriyeye 'Allah nerede?' diye sordu. Resûlullâh'a soruldu: "Rabbimiz güler mi?" O da: "Evet" buyurdu. İşte bu şekilde, Allah Teâlâ hakkında duyusal ifadelerle varlık ispat edildi, sonra da teşbih vehmini kaldırmak için şu âyet geldi: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 11)

Üstelik Resûlullâh bu hadisleri bir arada, topluca zikretmedi. Zaman zaman tek tek bazı sözleri söyledi. Dolayısıyla, bu hadisleri kitaplara bölümler halinde yerleştiren, onları belli başlıklarla düzenleyen kişi çok çirkin bir hata yapmıştır. Ayrıca, bu hadislerin tümü toplandığında da sayıca çok azdır; sahih olanı da çok azdır. Hem Peygamber Arapça konuşuyordu, dolayısıyla mecaz ve benzetmeler kullanması doğaldır. Nitekim kendisi şöyle buyurmuştur: "Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri kıyamet günü sanki iki bulut veya iki saf kuş topluluğu gibi gelir." "Ölüm, alacalı bir koç suretinde getirilir ve kesilir."

İbnü'l-Cevzî, selef âlimlerinin te'vili neden kabul etmediklerine de izah getirmiştir:

Eğer denirse ki: Neden selef âlimleri bu hadisleri tefsir etmemiş ve "olduğu gibi kabul edin" demiştir?

Şunu söyleyelim: Bu tavrın üç sebebi vardır:

1. Bu ifadeler, zihinde bir varlık duygusu oluştursun diye zikredilmiştir. Eğer tefsir edilseydi, bu duygusal yakınlık (ünsiyet) kaybolurdu. Üstelik bu ifadeler içinde, mutlaka tevil edilmesi gerekenler de vardır. Mesela: “Ve Rabbin geldi.” (Fecr, 22) Yani “Rabbinin emri geldi” demektir.

Ahmed b. Hanbel de bu ifadeleri “Allah’a intikal (hareket) isnadı caiz değildir.” diyerek akli delillerle te’vil etmiştir.

2. Eğer “el” kudret anlamında te’vil edilirse, bu kez “kuvvet” anlamına da gelebilir. Bu da lafzın, taşıdığı anlamdan saptırılması riski doğurur.

3. Eğer te’vil kapısı tam anlamıyla açılırsa, yorumcular arasında bir karışıklık olur. Öyle ki, avam bir kişi “Rab Arş’a istiva etti.” âyetini sorduğunda ona şöyle denirdi: “İstiva malumdur, keyfiyet akılla bilinemez, ona iman etmek vaciptir, hakkında soru sormak bidattır.”

Bizim bu yönetime başvurmamızın sebebi, avam halkın derin anlamları idrak edememesidir.

İbnü'l-Cevzî, teşbihi önlemek amacıyla mecazî hadislerin yorumlanması gerektiğini savunmuş ve halkın seviyesine uygun bir dini anlatım biçimini fikhî, kelâmî ve pedagojik bir denge içerisinde temellendirmiştir. Bu bağlamda, avam ile âlim arasında açık bir ayrım yaparak, âlimlerin te’vilde bulunabileceğini kabul etmiştir. Bu ayrım, Gazzalî’den mülhem olabilir. Zira Gazzalî, hayatının son dönemlerinde kelâmî meselelerin halka açık bir şekilde tartışılmasını uygun görmemiştir. Benzer bir tavır İbn Rüşd’te de gözlemlenir. İbn Rüşd’e göre, bu tür konular halka açılmamalı, çünkü avam nasları zahirine göre kabul ederken te’vil, filozoflara ya da burhan ehline mahsus bir faaliyettir. Nitekim İbnü'l-Cevzî ile İbn Rüşd neredeyse aynı tarihte vefat etmiştir. Bu nedenle, kimin kimi etkilediğini kesin olarak belirlemek güçtür. Belki de her ikisi de, İbn Rüşd’ün eleştirilerine rağmen, Gazzâlî’nin düşüncelerinden dolayı biçimde etkilenmiş olabilir.